

շուրջառք, և երկու շտապայ սեղան ծածկոց ի գալն իմ աստ ձեռալ կարել ետու նոյնպէս յիշատակ:

Ըստ որում ի գալն իմ աստ ի Սուրբ անապատն Աէվանու, սոյն ի ներքոյ նշանակեալ թիւ, Յուլիսի մէկէն, ոչ գտի զանցելոց պատմութիւնսն սոցա, ուրիք յօրագրութիւնսն գրեալ. առաջագրութեամբ ներկայառաջնորդ հեղաբարոյ Յովհաննէս վարդապետի՝ աշխատասիրեցաք ձեռամբ մեր գրել՝ մեզ կարեւոր եղեալսն մինչև աստ: Յետ այսորիկ յանձնեցաք նախայիշեալ Լնտօն շնորհունակ արեղային Տփիսիսցւոյ՝ գրել զանօթսն յետ Արբութեանց, զանշարժ կալուածոց զամրագիրսն, և ըզբոլոր մատենից զցուցական, ըստ իմ կարգադրութեան:

Քանզի վասն ծերութեան և սկաւորութեան իմոյ, մնացելոցն ներումն խնդրեալ ի հարց և եղբարց՝ աստ աւար ոռւմն արարի բանից իմոց:

Նստաւորացի Ժառանգ Սահակ
Վարդապետ Էջմիածնի Աւետիքեանի:
1830. Մեհ. 12.
Ի յանապատն Աէվանու:
(Սահակեան է յարգոյն):

ՌԵՆԻՍԱՄԻՆ ՖԻՆԱՆԿԻՆԻ
ԿԵԱՆՔԸ.
(Շարունակելով):
Բ.
ՄԱԼՈՐՈՒԹԻՒՆՔԸ.

Այժմ պէտք է, որ Յրանկլինի մոլորութեանց վրայ ևս հաշիւ տանք. թէև ի բոլոր սրտէ զնա սիրելով կը ցանկայինք

անտես թողնել զանոնք, բայց ճշմարտութիւնն աւելի կը սիրենք, որին որ ամենքս հետեւելու պարտաւոր ենք: Բացի այդմանէ մեզ կը թուի, որ անխոհեմ վարուած կը լինէինք, եթէ Յրանկլինի պէս անձնաւորութիւնը մը միայն մի կողմէն դիտելու ուզենայինք: Լյս ազնիւ մարդս ճշմարտութեան լուսէն երկիւղ չունի, ուստի վստահ ենք, որ չը՛յայելով իր քանի մը թերութիւններուն, նա միշտ կիմանայ գրաւել հոգով իրեն համատիպ անձանց ուշադրութիւնը և բարի զգացմունք յարուցանել սոցա սրտի մէջ:

Ասկսենք հաշիւն առանց դանդաղելու և զիտենք, որ դժուար չի լինիլ, քանզի Յրանկլին իր խոստովանութեամբ ևս մարդիկներուն շահ մը մատուցանելու համար՝ սխալներն ինքն իր ձեռքով արդէն պարզ գրած է:

Ահրը պատմուած կերպիւ լրագրի համար գրելն առ ժամանակ շարունակելէն ետքը Յրանկլին վերջապէս յայտնեց եղբօրը, թէ ով էո անծանօթ հեղինակը: Այս իմանալով Զեմս թէև փոխեց իր կոպիտ վարմունքը, սակայն կարճ միջոցէն յետոյ վերստին սկսաւ առաջուայ պէս բռնօրէն չարչարել զնա, այնպէս որ Բենիամին շատ անգամ հօր առջև գանգատելու ստիպուեցաւ և վերջապէս իր ճշնշողական վիճակին աւելի երկար յամբերել չըկրնալով՝ վճռեց որպէս և իցէ ազատուելու եղբօր ձեռքէն: Բայց ինչպէս, պայմանագրի տակ ստորագրուողը միթէ ինքը չէ՞ր:

Այդ միջոցին լրագրի յօդուածներէն մին կառավարութեան տհաճութիւնը յարուց. Զեմս Յրանկլին՝ իբրեւ տնօրէն

խմբագիր դատաստանի կանչուեցաւ և մէկ ամիս բանտ նստելու և լրագիրը դադրեցնելու պատիժ ստացաւ: Այս վերջին վճիռըս զանց առնել ուղեւորով եղբայրները որոշեցին, որ լրագիրն այնուհետեւ նոր անուամբ լոյս տեսնէ և Բենիամին խմբագիր դառնայ: Սակայն այս տեսակ որոշում մ'ի լրումն ածելու համար նախ պէտք էր, որ Բենիամին Գրանկլին գործաւոր աշակերտի անունը՝ դատաստանի զիտութեամբ վերցնէր իր վրայէն և եղբայրը յօժարութիւն տար ջնջելու մեզ յայտնի պայմանները: Զեմն կատարեց այդ, բայց այնուամենայնիւ հին պայմանագրի շահէն զրոկուել չուղեւորով՝ յորդորեց իր եղբայրը որ նոյն տեսակ ուրիշ նոր թուղթ մը ստորագրէ, և խոստացաւ թաքուն պահել զայն: Խոհեմութիւնը կը պահանջէր, որ գէթ այսպիսի հանգամանքներու մէջ աւագ եղբայրն աւելի սիրով կամ հեղուութեամբ վարուէր Բենիամինի հետ: Բայց ոչ, բանտէն դուրս ելածին պէս, նա վերստին նորոգեց անիրաւ հարստահարութիւնը և վերջապէս բանն այն տեղ հասաւ, որ Բենիամին՝ երբոր Զեմն օր մ'ամենաչնչին պատճառով դազանի պէս զայրացած զնա պատժել կուգէր, տպարանը միանգամայն թողաւ ու հաստատ վճռեց երբեք այն տեղ չվերադառնալ, ինչ և պատահէր: Թէև նոր ստորագրած պայմանագիրը որոշ բարոյական պարտք մը կը դնէր նորա վրայ, սակայն իսպառանտեա թողաւ այս կէտը և միայն այս հանգամանքիս ապաւինեց, որ եղբայրը կարող չէ դատաստանի զիմել և նորամէն օրէնքով բան պահանջել, եթէ ինքը նախ և յստաջ պատիժ կրելու չուղենայ: Իրաւ

է, բայց արի տես, որ Զեմն՝ ծնողներու ոչ հոգսին և ոչ վշտին նայելով՝ իսկոյն հնար գտաւ նորա՝ փնասելու և այսբու, որ Բենիամին Բոստօնի տպարաններէն ոչ մինի մէջ գործ ստանալ չըկրցաւ: «Եթէ այդպէս է, ուրեմն թողնենք Բոստօնը, ըսաւ դառնութեամբ սրտաբեկ պատանին և ունեցած դրամը գումարելէն ետքը՝ առանց ծնողներու զիտութեան ու կամաց՝ որոշեց նաւով Նիւ-Հօրկ գնալ, ուր որ նա աշխատանք մը գտնելու կը յուսար:

Այս ճամբորդութեան մասին հետեւեալը կը պատմէ նա : «Օղի հանդարտութեան պատճառով օր մը նաւը կանգ առաւ և նաւաստիքը սկսան ձուկն որսալ: Այս դեռ հաւատարիմ էի շնչաւոր և կամ անշունչ էակ չուտելու ուխտիս և հետեւաբար ձուկ բռնելը՝ առանց պատճառի գործուած սպանութիւն կը համարէի. քանզի խեղճուկ կենդանին անզօր էր ում և իցէ զըկանք կամ փնաս հասցնելու: Բայց պէտք է խոստովանիմ, որ առաջ չափազանց իսկ սիրող էի և երբ ամանի միջէն իր պատուական հոտը դէպի ինձ բուրդող տապկուած ձուկ մը տեսնէի՝ ախորժակս և ուխտս սաստիկ կը թշնամանային: Այսուամենայնիւ չէի ուտել: Բայց օր մը կտրած ձուկի վրայ նայելով տեսայ, որ փորին մէջ փոքրիկ ձուկ մ'ունէր: «Այ անիրաւ, ըսի ես այն ժամանակ, — եթէ դու ուրիշ ձուկ կուտես, ուրեմն ինչո՞ւ մեք ես քեզ չուտենք, : Այդպէս Գրանկլին կը հաշտուի մտեղէն կերպ կուրներու հետ և կըսէ ինք իրեն. «Տես, թէ ի՞նչ ձեռնառու է Բանաստեղծը կենդանի ինչեւ, որն որ ամեն բանի համար հաւանական պատճառ մը բերել զիտէ:

Նա կը հասնի յաջողութեամբ իր երկրէն երեք հարիւր անգլիական մղոն հեռու տրուած Նիւ - Յօրկ քաղաքին, սակայն չի կրնար դորձ ստանալ հոն բնակող միակ տպագրին մտա: Բայց սա խորհուրդ կուտայ, որ Ֆիլադելֆիայ նաւէ, յուսով որ իր որդին — որ նոյնպէս տպարանի տէր էր այն տեղ — թերեւս կարող լինի պարապմունք մը գտնել նորա համար: Ծովային ծամբու վրայ սաստիկ անձրեւի ու վտանգաւոր ալիւսութեան ենթարկուելէն ետքը՝ Բենիամին կուգայ Ֆիլադելֆիայ: Այսպէս կը նկարագրէ իր առջի անգամ հոն մտնելը: «Աս եկայ դործավարի հալաւով, իսկ նոր շորերս վերջը դալու էին նաւով: Այս դործաւորի հագուստս աղտոտ էր և ջեբերս հին շապիկներով ու գուլբաններով լիքն էին: Ամբողջ քաղաքին մէջ ոչ մի հոգի չէի ճաննար և բնաւ չէի գիտեր, թէ ուր տեղ թեան պիտի գտնեմ: Ահա՛ նաւակիս վրայ լոյս է լոյս՝ առանց քնանալու ու բան մ' ուտելու օգնած էի նաւաստիներուն, ե որք բաւականին երկար ծամբայ ոտքով անցած էի և այժմ վերջապէս չափէ դուրս քաղց և յոգնութիւն կրգայի: Բոլոր առ ձեռն գումարս մէկ հոլլանդական թաւեր ու մէկ շիլլինգ էր: Շիլլինգները տուի նաւապետին, նա չէր ուզեր ծամբու ստակ առնել ինձմէն, ըստ որում թիակելու օգնած էի. բայց ես խնդրեցի և նա վերջապէս ընդունեց: Արբեմն մարդս քիչ ստակով աւելի առատաձեռն է քան թէ շատով, վասն զի այդ կերպով իր չքաւորութիւնը թաքցնել կուզէ: — Աչքերս մոլորութեամբ յաջ և յահեակ պարճնելով՝ մտայ փողոց մը, ուր որ տղայ մը

տեսայ ձեռքին մէկ հաց բռնած: Հարցուցի, թէ որ տեղ գներ է զայն և շտակ գնացի նորա ցոյց տուած փողոց: Ապեցած լիթս չկար այն տեղ, ուստի երեք փնտանոց սպիտակ հաց մը խնդրեցի, բայց այս գնի ևս հաց չկար: Աւերջապէս պահանջեցի, որ ինչ տեսակ հաց և լինի տան ինձ երեք փենսի և երեք հատ ահապին նկանակներ ստացայ: Այս էժանութեան վրայ զարմանալով և գրպաններուս մէջ արձակ տեղ չունենալով՝ նկանակներէն մին մէկ թեխս տակ, միւսը միւս թեխս տակ դրի և երրորդն ու տելով դնացի իմ ծամբաս և կրկին եկայ նաւակը ջուր խմելու համար: Հացերէն մին ուտելէս ու վրայէն ջուր ըմպելէս ետքը լիովին հագեցայ և միւս երկու նկանակներս կնջ մ' ու նորա որդուն տուի, որք նաւակով եկած էին մեզ հետ և աւելի հեռու պիտի նաւէին: Այսպէս ոյժ առնելէն վերջը նորէն վերադարձայ փողոց, որն որ այժմ լիքն էր վայելուչ հագուստ մարդիկներով, որք ամենքը միւսնոյն ծամբան կրնթանային: Մտայ բազմութեան մէջ ու նորա ծամբան բռնելով՝ եկայ վերջապէս Աուաքերներու ժողովարանը, որն որ հրապարակի վրայ էր: Այս տեղ ես ևս ուրիշներու պէս տեղ մը բռնեցի ինձ համար և բաւական ժամանակ չորս կողմն նայելէս ետքը, տեսնելով որ ոչ ոք ինձ բան չի ասեր և կամ ասել չի ուզեր, յոգնութենէս ու ձանձրութենէս այնպէս առողջ ու քաղցր քնոյ մէջ ընկայ, որ ժողովի վերջանալն անգամ չէի լսեր, եթէ բարեսիրտ ոմն զեա հուշիկ չը զարթնեցնէր: Ուրեմն Աուաքերներու տաճարն էր այն տունը, ուր որ ես առաջին անգամ ոտք կոխեցի ու ննջեցի Ֆիլադելֆիայի մէջ, »

Տպարանի տէրը, որին որ Ֆրանկլին ուղարկուած էր, ինքը չը կրցաւ գործ տալ նորան, այլ բարեկամացուց զնա իր ընկեր Վայմերի հետ և սա վերջապէս պարապմունք գտաւ նորա համար, թէ և սակաւ ուժով: Ե.յս միջոցին Բենիամինի սընդուկն ու դոյքը եկան և նա մաքուր շորեր հագնելու զուարճութիւնը կրկին ստանալով՝ մտաւ մարդոց մէջ և բարեկամացաւ քանի մը գրասէր երիտասարդներու հետ, որոց ընկերութեան մէջ բաւականին քաղցրը ժամեր կանցուցանէր: Աոյն իսկ միջոցին ծանօթացաւ նաև պարկեշտ ու նորահասակ օրիորդի մը հետ, որոյ անունը Բիդ էր, և նորա աջը խնդրելու փափազ զգաց իր սրտին մէջ: Եռաջուայ պէս չափաւոր ու շատ աշխատասէր կեանք վարելով՝ փոքր ժամանակէն ետքը քանի մը կտոր ոսկու տէր գարձաւ և երբէք նեղութիւն կամ վիշտ չը քաշեց օտարութեան մէջ: Հաւալի է միայն, որ այդ միջոցին հօր տունը չէր յիշէր և լուր մ'անգամ չէր յայտնէր ծնողներուն: Հանգստանքներու բերմամբ նորա ազգականներէն մին՝ Ուորեթ շուրմ, որ առևտրական նաւի մը տէր էր, իմացաւ որ Բենիամին Ֆիլադելֆիայ է և նամակի միջնորդութեամբ ծնողներու և եղբօր դէմ արած անիրաւութիւնը նորա միտքը բերելով՝ խնդրեց որ տուն վերադառնայ: Ֆրանկլին իսկոյն մտերմաբար պատասխանեց ազգականին ամիսսալով, որ չի կրնար խնդիրն կատարել և ապա ընդարձակօրէն պատմեց, ինչ որ պատահած էր իր ու եղբօր մէջ: Եղբական ընդունեց Բենիամինի դրութիւնը՝ «Իւր-Վասթլ» նոյն իսկ ըոպէին, երբ որ Ուր Վիլիամ Վայթ անուն գաւառա-

պետի հետ միասին նստած էր: Թէև նամակի միտքը բացասական էր, բայց ձեռն փաստաբանութեան կողմանէ տարազագործ մը լինելով՝ անչափ ուրախալի տպաւորութիւն արաւ շուրմի վրայ, որ սա իսկոյն ցոյց տուաւ զայն դաւառապետին, որն որ նոյնպէս զմայլած մնաց նամակէն: Բենիամինի 18 տարեկան լինելն իմանալով՝ դաւառապետն աւելի զարմացաւ նորա քանքարի վրայ և յայտնեց, թէ պէտք է անշուշտ օգնութիւն մը հասցնել այսպիսի ընդունակ պատանւոյն և ասաց, թէ ի սրտէ յօժարիր աջակցութեամբ տպարան մը հիմնել տալ նորան և օգնել, ինչքան որ կարելի լինի:

Ե.յս անցքի վրայ Բենիամին բնաւ տեղեկութիւն չունէր, վասն զի շուրմ վերջը յայտնեց նորան, ինչ որ մեք վերը պատմեցինք, սակայն անոր հետեանքը իսկոյն զգալու էր: Ետկից քանի մ'օր զկնի, այն ինչ Բենիամին և Վայմեր պատուհանի մօտ աշխատելու վրայ էին՝ յանկարծ տեսան, որ դաւառապետն ու Ֆրենչ անուն մեծաւորը փառաւոր զգեստ հագած փողոցէն անցնելով՝ շիտակ իրենց տպարանին կ'մօտենան: Վայմեր կարծելով թէ այս այցելութիւնը զինքը տեսնել կուզեն ու թերևս ապսպրելու բան մ'ունեն, իսկոյն աճապարեց և աստիճաններէն վայր վազելով՝ բաց արաւ տան դուռը հիւրերու առջև: Գաւառապետը Ֆրանկլինի մասին հարցուց, նորա գործարանը մտաւ քաղցրութեամբ հետը զրուցեց և վերջապէս հրաւիրեց, որ բաժակ մը զինի ըմպելու գաց իր հետ: Ասեմաշուք պարոնի զեջողութեան ու մեղմութեան վրայ ապշած՝ Ֆրանկլին նոր շորեր հագաւ, և փոքրիկ

ընկերութիւնը գնաց գնեատուն: Հոն մադէյոս գինու բաժակն առջևը դրած՝ գաւառապետը խորհուրդ տուաւ Ֆրանկլինին, որ տպարան մը հիմնէ իր բնական քաղաքին մէջ, խոստանալով ամբողջ գաւառի տպագրելի բաներն այժմէն իսկ իրեն կապահովացնել: Այլընտրանք Ֆրանկլին յայտնեց, որ տպարանի հիմնարկութեան համար պէտք եղած միջոցներն իր հօրէն ստանալու յոյս չունի, նա մանաւանդ որ գաղտնի փախստովն նորա սրտին վերք ու վիշտ պատճառած էր, գաւառապետը քաջալիւրեց զնա և ասաց, որ ինք իր ձեռքով յորդորական նամակ մը կը գրէ հօրը և ձեռնարկութեան անտարակուսելի օգուտները պարզ ցոյց կտայ նորան:

Այս խօսակցութիւնէն ետքը Ֆրանկլին ծամբայ ընկաւ դէպի տուն: Հայրը սրտի մտօք ընդունեց զնա, սակայն յօժարութիւն չը տուաւ վերոյիշեալ գործին և իր ուրախութիւնն ու շնորհակալութիւնը յայտնելով գաւառապետին որդուն ցոյց տուած բարեկամութեան համար, գրեց, թէ իբրեւ մեծ ընտանեաց հայր անդոր է տպարանի շինութեանը կարեւոր եղած գումարը մէկ որդուն յանձնել, նա մանաւանդ որ սա դեռ տասնեութ տարեկան և ուրեմն տակաւին անփորձ պատանի մը էր:

Ֆրանկլին չէր ուզեր եղբոր այցելութիւն մը չարած հայրենիքը թողնել: «Այդ պատճառով ես գնացի տպարան. կրսէնա, այժմ աւելի վայելուչ հաղուած էի, քան թէ առաջ երբոր նորա մօտ էի, վրաս ժամացոյց մը կախուած էր և քսակից մէջ գրեթէ հինգ ստերլինգի չափ աղնիւ դրամ կար: Այդպէս շատ քաղաքավարի չընդու-

նեց զես և սարէս յղլուխ վրաս նայելն ետքը իր գործը հանդարտ շարունակեց: Պործաւորները մօտեցան ինձ և սկսան հարցնել, թէ ո՞ւր էի և ի՞նչ երկիրներ տեսած էի: Պատասխանելով նոցա հարցերուն, չափէ դուրս գովեստներ կարդացի Ֆիլադելֆիայի վրայ, պատմեցի, թէ ի՞նչ երջանիկ կեանք կը փարեն այն տեղի մարդիկն և յայտնեցի որ կրկին հոն վերադառնալու եմ: Աշխատաւորներէն մին կամեցաւ իմանալ թէ ի՞նչ տեսակ էին հոնի դրամները: Այս լսելով խակոյն մէկ բուռն արծաթ հանեցի զբաւանդս և ցոյց տուի, նոցա համար այդ չըտեսնուած բան էր, որովհետեւ Ռոստոնի մէջ սովորական դրամը թղթի էր: Այնուհետեւ զանց չափ ժամացոյցս և սյերեան հանելու, բայց տեսնելով որ եղբայրս դառն ու դժգոհ ընենէ չէր դադարեր, դործավորներուն մէկ ստերլինգ ընծայեցի և խակոյն դուրս ելայ տպարանէն: Այդպէս շատ բարկացած էր այցելութեանս վրայ, և երբ մայրս հաշտութեան վրայ խօսելով մեզ վերստին միաբանել կը ցանկար, պատասխանեց թէ ես այն աստիճանի վերաւորած եմ զնա դործաւորներու առջև, որ չի կրնար երբէք զայն մոռնալ ու հետս հաշտուիլ, սակայն կը սխալէր այդ կտորիս մէջ»:

Տան բարեկամները կուզէին փոխել հօր միտքը, բայց նոցա ջանքը ի դուր կորաւ: «Երբունին կրսէր, թէ յիմարութիւն է պատանու մը ձեռքով այնպիսի մեծ ձեռնարկութիւն սկսելը. "Թող այլ ևս երեք տարի զարգանայ և այնուհետեւ արդէն դայ հետս խօսելու գործի մասին" — կրսէր նա: Մակայն և այնպէս ուրախ էր, որ Ռենիամին գեղեցիկ հասակ առած էր և գաւառապետ-

տի նման կարող մարդու բարեկամութիւնը կը վայելէր: "Շարունակիր, որդեակ, աշխատասիրութիւնդ, ասաց նա վերջին անգամ. այդպիսով քանի մը ժամանակէն ետքը գուցէ ինքդ առանց ուրիշ օգնութեան կարող կը լինիս տպարան մը հիմնելու":

Եւ այդպէս Յրանկլին իր յուզարկաւորութեան նպատակին չը հասած՝ վերագործաւ դէպի յետ. բայց արտում չէր, ըստ որում այս անգամ ծնողական օրհնութեամբ կը հեռանար հայրենի տունէն: Ճամբու վրայ նորա նաւակը կանգ առաւ "Նիւ-Փոլթ և Յրանկլին այցելութեան գնաց եղբայրներէն մինին, որ հոն կապրէր և շատ զգուանօք ընդունուեցաւ նորատան մէջ: Ե. յդ եղբօր ընկեր - Վերոն առնուն պարոն մը բարեկամացաւ Յրանկլինի հետ և նորա Յիւլադելֆիայ գնալն իմանալով, մուրհակ մը յանձնեց նորան և խնդրեց, որ անոր զօրութեամբ Յիւլադելֆիայի մէջ իրեն վճարելիք 36 Փունդ ստերլինդ պարտքը ստանայ և դրամը մօտը պահէ, մինչև որ լուր չստանայ զայն "Նիւ-Փոլթ ուղարկելու: Բենիամին սրտի մօտք յանձն առաւ կատարել բարեկամի խնդրը:

"Նիւ - Յօրքի մէջ սա հանգիսեցաւ Վոլլինսին, որոյ հետ ինչպէս որ ընթերցողն կը յիշէ, առաջ նա շատ կը վիճէր և որ այն ժամանակ գիտութեամբ ու յաջողակութեամբ նորամէն բարի էր: Վոլլինս կուզէր այնպէս Յիւլադելֆիայ գալ, այն տեղ իր բախտը փորձելու, և միացաւ Յրանկլինին, որ մինչև այժմ դեռ ջերմ սիրտ պահած էր մանկութեան ընկերի համար: Ճամբու վրայ իմանալով, որ

Վոլլինս միանգամայն գրամ չունէր ու միայն ընկերի վրայ ապաւինելով յուզեւրած էր, Յրանկլին իսկոյն օգնութիւն առաջարկեց նորան, սակայն վատն այս էր, որ ընկերին արուելիք ստակն այն գումարէն հանելու էր, որոյ վրայ միայն Վերոնը կարող էր իշխանութիւն բանեցնել: Մէկ բան չը հանեց Յրանկլին ընկերին վրայ. իրբեւ առեարական գործակատար այլ և այլ ճամբորդութիւններ անելով՝ Վոլլինս համեմատաբար կարճ միջոցին արդէն խմբքի սովորած էր: Յիւլադելֆիայի մէջ նա չկրցաւ գործ գտնել, թերեւս այս պատճառով որ կարմրած երեսն ու չունչը արդէն առջևէ մատնողաբար կիմացնէին նորա ինչ տեսակ մարդ լինելը, և այդպէս օրէ ցօր և շաբաթէ ի շաբաթ Յրանկլինի քսակէն կապրէր և ընկերի բարի կամքը չարագործելով նորամէն մեծ ու փոքր գումարներ առնելէ չէր դադարեր: Ե. յդպէս Վերոնի ստակէն հանուած գումարի թիւը քանի գնայ կը շատնար և վարանեալ Յրանկլին չէր զիտէր, թէ ինչ պէտք է անէ, եթէ որ յանկարծ ստակն իրմէն պահանջելու լինին:

Յիւլադելֆիայ հասնելէն ետքը Յրանկլին յայտնեց գաւառապետին, ինչ որ լաւ էր հօրէն: Արովհետեւ նա չի ցանկար Չեղ օղնել, դէհ, ուրեմն ես կօղնեմ Չեղ" ըսաւ գաւառապետը: Ե. յդ շատ լաւ խօսքեր էին, սակայն դժբախտաբար գաւառապետն այն տեսակ մարդոց կարգէն էր, որք բարեսրտութեամբ թէև շատ բան կը խոստանան, բայց բնաւ չեն մտածեր, թէ արդեօք զանոնք կարող են իրաւ կատարել: "Ես Չեղ ստակ կուտամ, նոյնպէս և նամակներ" — ասաց նա Յրանկլինին. գնացէք

Ընդհայ և բերէք այն տեղէն ինչ որ պէտք է տպարանի համար: Պենելու բաները մասամբ նաղտ ստակով կառնէք և մասամբ նամակներուս զօրութեամբ—վերեսիայ և ֆնացեալ պարտքը հետզհետէ կը վճարենք”:

Յուզի ընկնելէն առաջ Բենիամին ուղեց ամուսնանալ չքնաղ Բիդ օրիորդի հետ. սակայն մայրը այս ամուսնութեան նկատմամբ հօր հետ ձայնակցելով ըսաւ, թէ տասնեութ տարեկան մարդ մը տակաւին գրեթէ մանուկ է և որոշեց, որ պսակը յետաձգուի գոնեա մինչև Բենիամինի վերադառնալն ու տպարանի հիմնուիլը: Բենիամին հնազանդեց սիրելի մօր կամքին և Բիդ օրիորդի հետ—ինչպէս որ ինքը կը վկայէ, — քաղցը խոստմունքների առնէն ետքը ծամբայ ընկաւ դէպի Ղոնդօն:

Գաւառապետի ինչ տեսակ մարդ լինելը Պրանկլին նախ և առաջ Ղոնդօնի մէջ իմացաւ. նորան նամակներ տրուած էին, դրամը ետքը պիտի գար գաւառապետի խոստմամբ: Բայց դրամը չեկաւ, իսկ նամակները միանգամայն օգուտ չը բերին: Եւ այդպէս Բենիամին ապրանք գնելու տեղ ստիպուեցաւ այժմ գործ որոնել, որպէս զի օրուայ հացի կարօտ չմնայ: Նա գնաց Փալմերի տպարանը, որ Ղոնդօնի մէջ նշանաւորներէն մինն էր, և ընդունուեցաւ այն տեղ: Երկար ժամանակ Փալմերի մօտ աշխատելէն ետքը, աւելի լաւ պաշտօն գտաւ Սթիֆտ տպարանին մէջ ուր որ գրեթէ յիսունի չափ գործաւորներ կը բանէին: Բոլոր այս գործաւորները սաստիկ արբեցող էին: Երբ նոքա տեսան, որ Պրանկլին միայն ջուր կըմպէ՝ վրան ծաղը անելով “Ըմերիկային ջրամարդ” մական-

նուն տուին նորան և բնաւ չէին կարծեր, որ նորա ջրերուն մէջ ևս կարող է զօրութիւն գտնուիլ: Եյս պատճառով նոքա սաստիկ զարմացան, երբոր տեսան, որ Պրանկլին իւրաքանչիւր ձեռքի մէջ մէկ մէկ ձև բռնած աստիճանի վրայ կը բարձրանար, այն ինչ նոքա երկու ձեռքի կարօտ էին միայն մէկ ձև վերցնելու համար: “Մամուլի գործակիցն, կըսէ Պրանկլին, ամեն օր մէկ բաժակ գարեջուր կըմպէր նախաճաշէն առաջ, մէկ բաժակ նախաճաշի և ճաշի մէջ տեղը, մէկը ճաշին, դարձեալ մէկն երեկոյեան վեց ժամին և վերջապէս այլ ևս մէկը ընթրիքին: Եյս սովորութիւնը զղուելի թուեցաւ ինձ. իսկ նա կը վկայէր, թէ այդ բոլոր գարեջուրը նորան անշուշտ հարկաւոր է աշխատելու ոյժը չը կորցնելու համար: Աշխատեցայ բացատրել նորան, թէ գարեջուրի տուած ֆիզիքական զօրութիւնը յառաջ կուգայ միայն գարիի ամուր մասերէն, որք ջուրի մէջ լուծուելով՝ գարեջուր կը գոյացնեն, և թէ մէկ փնիանոց հացի մէջ աւելի շատ ալիւր կայ և որ ուրեմն եթէ նա այս հացըն ուտէ ու վրայէն բաժակ մը ջուր ըմպէ աւելի զօրութիւն կըստանայ, քան թէ մէկ սափոր գարեջրէն: Սակայն եզրափակութեանս չընայելով՝ գործաւորն իր սովորութիւնը կը շարունակէր և ամեն շաբաթ օր չորս կամ հինգ շիլլինգ կը վատնէր միայն փութերի համար: “Երբա պէս կապրէին և միւս թշուառականները, որք մինչև ի մահ աղքատութեան և կարօտութեան մէջ կը մնային”:

Յարատե աշխատասիրութեամբ ու մանաւանդ զրաշարութեան մէջ ցոյց տուած գերազանց յաջողակութեամբ Պրանկլին

ապարանատիրոջ սէրն այնպէս զրաւեց, որ սա բոլոր շտապողական գործերը—որք և սովորաբար աւելի թանկ կը վարձատրուէին—նրան յանձնեց: Ինչպէս որ յառաջ Վոլլինս, նոյնպէս և այժմ Ռալֆ անուն մարդ մը ձանձրոյթ կուտար նրան: Սերադարձներու վրայ խապառ փոյթ չը քաշելով և հետզհետէ ստակ կառնէր Յրանկլինէն և պարտքի թիւը արդէն 27 ֆունթի հասուցած էր: Օր մը Ռալֆ հեռացաւ Լոնդոնէն ուրիշ տեղ պաշտօն որոնելու համար. նորա ամուսինը տունը մնաց և Յրանկլին աւելի խնամ կը քաշէր վրան, քան թէ անկու պատշաճ էր: Տուն վերադառնալով Ռալֆ սկսաւ հայհոյել Յրանկլինի դէմ և յայտնեց, թէ շնորհակալութենէ ազատ կը համարէ իր անձը—այսինքն թէ պարտքը չի վճարեր: Եւ յի վճռի վրայ նա հաստատ մնաց և Յրանկլին գրեթէ ոչ մէկ փնէի յետ չըստացաւ:

Բայց ի՞նչ դրութեան մէջ էին նորա յարաբերութիւնքն իր օրիորդի հետ: Եւս օրիորդը նորա վերադարձին ի զուր սպասելէն ետքը, տեսնելով որ նա մէկ տարիէն աւել ընաւ նամակ չի գրեր, կարծեց թէ Յրանկլին զնա արդէն մոռցեր ու մերժեր է: Եւ յի միջոցին մէկ ուրիշ մարդ խնդրեց նորա աջը և իրի՝ մօր յորդորանքին լսելով յօժարութիւն առաւ և ամուսնացաւ մարդու հետ:

Յրանկլին արդէն համարեա մէկ տարի ու կէս է որ Լոնդոն էր և իր արհեստի մէջ բաւականին մեծ յառաջադիմութիւն արած էր: Երեկոյեան ազատ ժամերը այժմ ևս ընտիր գրքերու ընթերցանութեան կը նուիրէր և կամ ժրաջան երիտասարդներու ընկերութեան մէջ կանցուցանէր:

Օր մը նա բարեկամացաւ Վինհամ վաճառականի հետ և սա համակրութիւն զգալով դէպի Յրանկլին, խնդրեց որ գործավարի պաշտօն ընդունէ իր մօտ: Վինհամ ազնիւ ու բանիմաց վաճառական էր և կուզէր հարուստ ապրանք տանել Յիւլադելֆիայ. բացի լաւ ռոճկէն որ նա որոշած էր Յրանկլինի համար, նա խոստացաւ նոյնպէս որ քանի մը ժամանակէն յետոյ ինքնակախ առուտուր սկսելու կօզնէ նորան: Եւ յի գործի վրայ ունեցած բարի յոյսերէն ու վերջապէս հայրենեաց անձկալի կարօտէն զրդուելով, Յրանկլին յանձն առաւ Վինհամի առաջարկութիւնը և առաջուայ պաշտօնի հրաժեշտ տալով՝ սկսաւ այլ և այլ ապրանք գնել իր նոր տիրոջ հետ:

Բայց ուրիշ տեսակ հրաժեշտ մ' ևս առած էր նա այդ միջոցին: Իր անցեալ արարմունքները դիտելու ժամանակ քանի զնայ աւելի պարզ կը տեսնէր, որ խրդձի հաւանութիւն չէր կարող շնորհել իր ամեն մէկ արարմունքին. նոյնպէս և ծանօթ երիտասարդաց վրայ մտածելու ժամանակ, մինչդեռ ոմանց սկզբունքներուն յարգանք տալու հարկ կը համարէր, միևնեւրոնը նորա զգուանքը կը յարուցանէին և անարդ կը թուէին աչքին: Նա որոշեց այնուհետեւ արդարութեան և հաւատարմութեան ճամբան ընթանալ, և մեք դեռ առիթ կուենանք տեսնելու, որ նա իբրեւ ազնիւ մարդ, որ նա իրաւ հաւատարիմ մնաց այս ուխտին: Եւ այսպէս՝ մոլորութեանց ժամանակն անցաւ ու զնաց:

Գ.

ՎԵՐԸԹԵՒՈՒՄ՝Ն

Վեղեցիկ և իմաստուն կերպով քննութեան կենթարկե Միգիւէթ Ֆրանկլինի մտաւոր զբաղմունքը այդ միջոցին: «Տիեզերքը—կըսէ նա—օրէնքներու ներդաշնակութիւն է: Ակսեալ աստղերէն, որք միլիօնաւոր տարիներէ ի վեր անսահման տարածութեան մէջ ըստ օրինաց ծանրութեան կըշշոն և ամենայն իրերու բարձրագոյն Արարչէն մէկ անգամ ընդունած հզօր զարկին և ձողական անյեղ զօրութեանը կհետեւն, մինչև տերեւներու վերայ երեքսլով լուսնական կեանք վարող միջատները—ամենայն մարմին, ամենայն էակ որոշեալ և հաստատուն օրինաց կըհնազանդին: Այո՛, Աստուծոյ խորագէտ իմաստութեամբ սահմանուած, նորա բարութեամբ ի գործ դրուած և նորա արդարութեամբ պահպանուած սքանչելահրաշ օրէնքներն ամենակատարեալ շարժողութիւն յառաջ կըրերեն առատ ու հարուստ կեանք կըծաւալեն և դաշնակաւոր կարգ կըհաստատեն տիեզերաց մէջ: Մարդս բոլոր տարածներէն ամենաբազազեալն ու վսեմագոյնը, որ այս օրէնքներուս ներքեւ և ոչ թէ վրան կանգնած է, որ զանոնք մտքով ըմբռնել կարող է, բայց փոփոխելու անզօր, որ մարմնոյ նիւթական և էակաց կենդանի օրէնքներուն ենթարկուած է, — Մարդս իմացականութեան հոյակապ ձիրքը, ազատութեան գեղեցիկ իրաւունքը և արդարութեան աստուածային զգացմունքն ունի իր մէջ: Իբրեւ բանաւոր և իմացական էակ՝ պէտք է որ նա ճանաչէ տիեզերաց օրէնքները, իբրեւ

արդարութիւն զգացող՝ պէտք է որ հրնազանդի անոնց և քանդի ազատ է, պէտք է որ պատիժ ընդունէ, եթէ խոտորի այս օրէնքներէն, ըստ որում կարող չէ խանգարել զանոնք ոչ Ֆիզիքական և ոչ բարոյական սահմաններու մէջ՝ առանց պատիժ կրելու իր տգիտութեան և կամ սխալի համար: Առողջութիւն ու հիւանդութիւն, երջանկութիւն ու տառապանք, խնդութիւն ու վիշտ — այս ամենը կախուած են կամ նորա փոյթեռանդ ջանքէն, որով վերոյիշեալ օրէնքներուն կըհետեւի և կամ վտանգաւոր և անփոյթ յամառութենէն, որով անոնց դէմ կանխրաւէ:

Ֆրանկլին հասկցաւ այս: Տեսնելով աշխարհիս կարգը, նա ամբարձաւ դէպի անոր Արարիչն, ճանաչեց զԱստուած և հաստատուն կայան տուաւ նորան իր մտքի ու սրտի մէջ: Վիտելով ոգւոյ ու նիւթոյ տարբեր բնութիւնը, անբաժանելի ոգին և անցաւոր նիւթը — եզրափակեց, ինչպէս որ բոլոր ազգերն և բոլոր՝ թէ կոպիտ և թէ մաքուր կրօնները, որ մարդուս հոգին անմահական է: Տեսնելով կապի հարկաւորութիւնը տիեզերաց մէջ ու մարդուս արդարութեան ընդունակ լինելը — հետեցուց, որ բարի գործը վարձք ու չար գործը պատիժ պիտի ստանայ այս և կամ այն կեանքի մէջ: Աստուծոյ գոյութիւնը, հոգոյ անմահութիւնը, մարդկային արարմանց վարձատրութիւնը եթէ որ նոքա բարոյականին յարմար, և պատիժը, եթէ որ բարոյականին հակառակ գործուած են — Ֆրանկլինի աչքին ճշմարիտ հաւատոյ հիմունք դարձան և այդպէս նորա բնական հաւատը յայտնեալ հաւատոյ հաւաստութիւն ստացաւ:

Մինչև այժմ Ֆրանկլին իր գիտութիւնը ընդարձակելու և իր արհեստի մէջ ըստ կարելւոյն շատ կրթուելու փոյթ կը քաշէր. այժմ նա զգօն ծանրութեամբ իր բարոյական կեանքն ինկատի առաւ և վճռեց ունեցած թերութիւնքն ուղղելու, բարի սովորութեանց մէջ զինքն ամրացնելու և առաքինի կեանք վարելու, մէք յառաջ կը բերենք այն բարի յատկութեանց ցուցակը, զորս նա ինքն իրեն սեփականել ցանկալով ամեն մինի վրայ առանձին ծառնօթութեամբ թղթի վրայ գրած էր:

1. Ժողովուրդ-ն: Մի՛ ուտեր այնչափ որ անասուն դառնաս և մի՛ խմիր այնքան որ գլուխդ այրուի:

2. Լուսն-ն: Խօսիր միայն այն, ինչ որ քեզ և ուրիշներուն օգտել կարող է:

3. Ապրիլ-ն: Ամեն բանի որոշեալ տեղ տուր, ամեն մէկ գործիդ որոշեալ ժամանակ:

4. Աճառար-ն: Աճուր կատարել այն ինչ որ անելու ես, և կատարիր այն ինչ որ վճռած ես:

5. Առօր-ն: Ենօգուտ ծախքեր մի՛ աներ ոչ քեզ և ոչ ուրիշներու համար, այսինքն ոչինչ մի՛ վատներ:

6. Երբեք ժամանակ մի՛ կորցնէր—միշտ օգտաւէտ գործով զբաղիր: Երա ինչ որ միայն կարեւոր է:

7. Ենկեղծ-ն: Խոտորնակ ճանապարհներ մի՛ ընտրիր և թոյլ տուր, որ միայն անկեղծութիւնն ու պարզութիւնը առաջնորդ լինին մտքերուդ:

8. Երբեք-ն: Ոչ դքի դէմ անիրաւութիւն մի՛ գործեր և արա ուրիշներուն, ինչ որ նոքա իրաւունք ունին սպասել քեզմէն:

9. Երկայնագոյն-ն: Չայրայեղութենէ զգոյշ կաց և մի՛ լինիր վրէժխնդիր քեզ վերաւորողներու դէմ, թէ և կարծէիր, որ նոքա ատոր արժանի են:

10. Մարտի-ն: Ահող մի՛ համբերիր ոչ մարմնիդ վրայ, ոչ շորերուդ վրայ և ոչ բնակարանիդ մէջ:

11. Երբեք-ն: Չնչին կամ սովորական և անխուսափելի պատահարներէ մի՛ վրդողիր, մի՛ զայրանար:

12. Առ-ն: Ենարատ ու մաքուր կեանք վարէ, որպէս զե քո և կամ ուրիշի հանգստութիւնը ու բարի համբաւը վնաս չըկրեն:

13. Խոնարհ-ն: Ամանիր Յիսուսին և Սոկրատեսին:

Եյս կանոններու դասաւորութեան մէջ անգամ կարգ դրած էր Ֆրանկլին: "Ժուժկալութիւնը կամ չափաւորութիւնը ամենէն վերը դասեցի, կըսէ նա, ըստ որում մարդուս գլուխը սառ և մտքերն ազատ կը պահէ. այդ շատ հարկաւոր է, եթէ ուղենք մեր վրայ միշտ հսկել, միշտ արթուն մնալ և միշտ պատերազմել հին սովորութեանց հրապոյրի և փորձութեան ուժի դէմ, որք անդադար կհալածեն զմեզ: Եյս առաքինութեան մէջ մէկ անգամ զօրանալէն ետքը լուսն-ն աւելի հեշտ թուեցաւ ինձ, և որովհետեւ բարի գործելու համար դիտութիւնք ստանալ կուզէի, որովհետեւ կտեսնէի, թէ մարդականջով աւելի բան կուսանէ, քան թէ լեզուով, և որովհետեւ ամեն անգամ ծաղը և կատակով խօսելու հին սովորութենէս—որով իմ ընկերութիւնս միայն թեթեամիտ մարդոց հաճելի կը դառնար—վերջապէս հրաժարուել կը ցանկայի, ուստի լուսն-ն

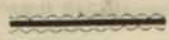
—**Նիւնը** երկրորդ տեղը տուի: Տարակոյս չունէի, որ նորան յաջորդող **Կոնստանտին** միջնորդութեամբ աւելի ժամանակ կրօնական ուսմունքս և գործերս յառաջ տանելու: Այնպէս, որ իմ մէջ արդէն սովորութիւն զարկած էր, վստահութիւն կուտար ինձ միւս առաքինութեանց թիկն ածելու, իսկ **Կոնստանտին** և **Կալիստոս** չէին, որք մինչև այժմ ունեցած պարտքերս քիչացնելով, բարօրութիւն և անկասկածութիւն կը շնորհեն ինձ, անկեղծութեան, արդարութեան, երկայնամտութեան, մաքրասիրութեան, հանգարտութեան, կուսութեան և խոնարհութեան մէջ ևս կրթուելու կօգնէին:

Ասկայն երկու տեսակ կանոններ կան. կան այնպիսիք, որք անպատու և այնպիսիք, որք պտղաւոր բողոքի կրնամանին. Յրանկէնի կանոնները վերջին տեսակէն էին: "Նսկեցէք և աղօթս արարէք" պատուէրն ի մտի ունելով, ամենայն երեկոյ նա հաշիւ կը պահանջէր ինք իրմէն ամբողջ օրուայ ժամերու համար և խստիւ դատաստան կընէր ինք իր վրայ: Այնուհետև վերոյիշեալ կանոններու գրքոյկը առջևը կը դնէր և կընշանակէր, թէ ինչ բան անոնց յարմար և ինչ բան ընդդէմ գործած է: Այնչափ խորուց սրտէ ջերմ աղօթք կամբառնար դէպի Արարիչն ամենայնի և զօրութիւն կը մաղթէր նորամէն: Այս գրքոյկի մէջ շատ աղօթքներ կային, մասամբ նորա սրտէն դուրս բղխած, մասամբ ս. գրքէն և մասամբ իրեն սրտակից աշխարհական բանաստեղծներէն առնուած: Խոմսոն անգլիական բանաստեղծի հետեւեալ տունը ստէպ յառաջ կուգայ զըրբոյկիս մէջ.

Ազգիւր կենաց և լուսոյ, Արարիչ իմ
Աստուած:
Տուր ինձ զբարին ծանաչել և զայն
միշտ կատարել
Պահպանեա զիս յիմարութենէ և ի
մեղաց
Եւ յամենայն սնոտի, յամենայն գարշ
խորհրդոց.
Եւ զիս զիտութեամբ, հոգւոյ հանգստութեամբ
Եւ անթառամ առաքինութիւն շնորհեա ինձ:

Քաղցր է տեսնել մանաւանդ, որ Յրանկէն արտաքին կողմանէ բարեբաստիկ վիճակի մէջ էր այս եռանդագին վերաթեման ժամանակ: Այժմ նա Վենետիկ հարուստ վաճառականի գործակալն էր և իր ապագայի համար ամենայն ինչ բարիք կըսպասէր նորա ազնուութենէն: Ինչքան երիտասարդներ կան, որ սնոտի հրապոյրներու ետեւէ ընկած, իրենց մարմինն ու հոգուն փնաս կը բերեն: Ողորմութեամբ Աստուծոյ Յրանկէն ուղիղ ճամբու վրայ մնաց և կըցաւ պահպանել զինքը այն դժուար փորձանքներու մէջ, որք դեռ հասնելու էին նորան:

(Եւրոպայէն):

Ն Ո Ւ Է Ր

Անկեղծ սրտից իմ ազնիւ բարեկամ Պետրոսի
Հայկազնոյ

ՏԱԹԵՆ

Մի ժամանակ բաղդը ինձ վիճակեց մընալու Տաթև դիւղումը, ուստի բաւականաչափ տեղեակ լինելով նրանց ներքին և